

Konštantín Čulen ako historik v období 1. ČSR

Matúš Chrtiansky

CHRTIANSKY, Matúš. Konštantín Čulen as Historian in the Period of the First ČSR. In *Historický zborník*, Vol. 34, 2024, No. 2, pp. 23-44

Abstract: The study deals with Konštantín Čulen's work as historian during the First Czechoslovak republic. Čulen (1904 – 1964) was one of the most influential Slovak historians, although he never studied history professionally. We introduced him as a historian of the political and cultural history of the second half of the Slovak 19th. century and also as a first historian of American Slovaks. We outlined his journalistic beginnings in radio and newspapers, but the main accent is focused on his book production in the first phase of his public activity, during interwar years 1932 – 1938. In addition to the content of the books, we brought up the circumstances under which they were created, the reactions of critics and their pioneering importance and value for Slovak historical science.

Keywords: Konštantín Čulen, Slovak history, American Slovaks

Konštantín Čulen (1904 – 1964) bol novinár, publicista a jeden z najproduktívnejších a najvplyvnejších slovenských historikov, hoci históriu nikdy profesionálne nevyštudoval. K tomuto bodu viedla dlhá cesta, na začiatku ktorej bola zhoda priaznivých okolností. Čulen pochádzal z Brodského na Záhorí, ktoré po národnej stránke stálo vždy na solídnej úrovni. V mnohogeneračnej národne uvedomelej rodine Čulenovcov sa otvorene pestoval cyrilo-metodský kult – uhorskou vládnu mocou vnímaný ako opozitum oficiálneho kultu sv. Štefana. Ako otvorení Slováci si predplácali martinské *Národné noviny* a Hodžov *Slovenský týždenník* a kupovali všetky slovenské knihy, ktoré vyšli. Podľa Čulenových spomienok v ich knižnici „v deň prevratu bolo do 200 vybraných slovenských a českých kníh.“¹ S obľubou listoval aj v knihách a kalendároch, ktoré otec priniesol z Ameriky. Takéto prostredie neutralizovalo vplyv apponyiovského maďarizačného školstva.

Štúdium na skalickom gymnáziu v rokoch 1916 – 1920 znamenalo pre Čulena kvalitatívny posun. V tej dobe ho navštevovali neskoršie významné osobnosti ako Imrich Karvaš, Andrej Žarnov, Vlado Clementis, Ladislav Jurkovič, o niekoľko ročníkov vyššie študoval zakladateľ modernej slovenskej historiografie Daniel Rapant. Už tu sa dejepis stal Čulenovým obľúbeným predmetom a počas štúdií sa jeho záujem o knihy ďalej prehľboval. Často navštevoval svojho spolužiaka Jurkoviča, ktorého otec – evanjelický farár – disponoval bohatou knižnicou. Počas skalických štúdií si Čulen začal cieľavedome budovať aj vlastnú knižnicu. Knihy kupoval od miestneho kníhtlačiara a kníhkupca Jozefa Teslíka za peniaze, ktoré mal určené na obedy. Čítal prakticky všetko, čo vyšlo v slovenskom alebo aspoň v českom preklade. Všeobecným rozhľadom o dielach

¹ ČULEN, Konštantín. Kto má pravdu? In *Slovenská obrana*, 24. 3. 1939, roč. 24, č. 24, s. 4-5.

Dostojevského, Turgeneva, Huga, Balzaca a ďalších urobil dojem aj na maturitných skúškach, ktoré absolvoval na bratislavskom gymnázium v roku 1924. V tom čase už jeho knižnicu tvorilo okolo 700 kníh.²

Kvôli knihám sa Čulen dostal do konfliktu s nadriadenými aj v roku 1925 na vojenčine v Kutnej Hore, pretože požadoval doplnenie kasárenskej knižnice trochu aj slovenskými knihami. Medzi zhruba 3-tisíc knihami totiž našiel iba jednu slovenskú (Kalinčiakovu Reštavráciu) a aj to vraj len preto, že si ju tam nejaký vojak kedysi zabudol.

Od roku 1925 začal písať do *Slováka* – tlačového orgánu HSLŠ a v rokoch 1926 – 1927 bol aj jeho redaktorom. Svoj čitateľský koníček tu pozdvihol na novú úroveň publikovaním drobných recenzií knižných noviniek v rubrike *Kultúrna kronika*.

Čulenovo medzivojnové pôsobenie na poli histórie a historickej publicistiky možno rozčleniť na 3 periódy:

1927 – 1931: obdobie historických prednášok v bratislavskom rozhlase, novinových článkov a prvých historických štúdií v literárnych časopisoch.

1932 – 1935: obdobie knižnej produkcie so zameraním na slovenskú históriu 2. polovice 19. storočia. Počas tohto obdobia Čulen napísal každý rok jednu knihu: 1932: *Roky slovenských nádejí a sklamaní*, 1933: *Novinár a pedagóg*, 1934: *Cesta k našej Bratislave*, 1935: *Slovenské študentské tragédie*.

1936 – 1938: primárnym objektom jeho historického záujmu sa stávajú dejiny amerických Slovákov. V prvej polovici 1936 bol Čulen súčasťou matičnej delegácie v Amerike. V roku 1937 napísal knihu *Pittsburská dohoda* a v roku 1938 *Slováci v Amerike. Črty z kultúrnych dejín*.

Prvé slovenské dejiny v rozhlase

Od roku 1926 začal na Slovensku vysielat' Slovenský rozhlas. Už počas druhej vysielacej sezóny v roku 1927 boli do programu zaradené poľnohospodárske, vlastivedné, národopisné, miestopisné, umelecké a – historické prednášky. Ponuku prednášať o slovenskej histórii dostali dvaja ľudia: historik Juraj Hodál si zobral staršie dejiny, Konštantín Čulen prednášal o slovenskom 19. storočí.³ Tieto dve mená sa do slovenských dejín zapísali ako historicky prví slovenskí rozhlasoví historici. Čulenove prednášky mali formu približne 15-minútových historických reportáží, ktoré zhruba v mesačných intervaloch prednášal až do roku 1939.

Tým, že ho pretli v začiatkoch jeho verejného pôsobenia, dali noviny a rozhlas Čulenovmu životu silnú pečať. Zadefinovali jeho ponímanie histórie nie ako kabinetnej vedy, ale ako záležitosti pre širokú verejnosť, čo vyžadovalo schopnosť publicistu obratne sklbiť vedu a jej popularizáciu. Obe médiá mu v tomto smere poskytli komplexnú prípravu, pretože písať a rozprávať o dejinách boli a sú dve odlišné disciplíny, hoci novinárske a rozhlasové kritériá sú totožné: písať/prednášať stručne, zrozumiteľne a atraktívne. Čulenovi nielen umožnili uvedomiť si svoj vrodený rozprávačský a publicistický talent,

² VNUK, František. *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland : Slovenský ústav, 1984, s. 51.

³ DREXLER, Vladimír. *Začiatky bratislavského rozhlasu*. Bratislava : Československý rozhlas, 1975, s. 128.

ale ho ďalej formovali. Tu sa začal brúsiť typický čulenovský štýl, aký ho po celú dobu verejného účinkovania charakterizoval, tu sa učil pracovať s verejnou mienkou, pretože ako rozhlasový historik prednášal pre násobne širšie publikum ako kabinetní vedci či univerzitní profesori.⁴ Práca v rozhlase a s ňou spojené systematické samoštúdium v podstate suplovali Čulenovi päťročné univerzitné magisterské štúdium. Presne toľko času ubehlo od jeho prvej prednášky na jeseň 1927 po knižný debut v máji 1932. Napokon to boli práve rozhlasové prednášky, ktoré Čulena nasmerovali na dráhu historika. V roku 1934 napísal: „*Aby som sa priznal, rádio ma vtiahlo do literatúry. Prvá moja kniha o katolíckych gymnáziách vznikla vlastne pomocou rozhlasu a pochybujem, že by som sa bez neho bol niekedy pustil do väčších literárnych prác.*“⁵

V rokoch 1927 – 1931 prednášal Čulen v rozhlase na tieto historické témy:

1927: Ako vzniklo nižšie katolícke gymnázium v Znieve; Zánik slovenských stredných škôl; Kapitola zo slovenského utrpenia r. 1874.

1928: Vznik slovenských stredných škôl v bývalom Uhorsku; Životopis A. Kmeťa; Generál M. R. Štefánik; Grünwaldov útok na Maticu slovenskú a jeho následky; Národný život po zániku Matice; Počiatky národnostných bojov v Uhorsku; Grünwald – Mudroň z čiernej doby národa slovenského; Sociálne prvky v národnom boji slovenskom v dobe prebudenskej.

1929: Björnsten Björnster a Slováci; Ako vznikli americko-slovenské noviny; Z maďarskej literatúry o národnostnom probléme; História prvej železnice na Slovensku.

1930: Živena v časoch pomatičných; História slovenských gymnázií v starom Uhorsku; Grünwaldova činnosť až do zatvorenia slovenských gymnázií; Grünwaldova činnosť po zatvorení slovenských gymnázií; Slovenská éra bystrického gymnázia; Štefan Moyses a bystrické gymnázium; Českí profesori v Banskej Bystrici v rokoch 1853 – 1861; Boj o bystrické gymnázium po októbrovom diplome.

1931: Slovenské družstevníctvo v časoch matičných; Fr. Sasínek, prvý historiograf slovenský; Prvé slovenské poslanecké voľby na západnom Slovensku; Slovenskí buditeľia – Ján Gotčár; Konflikt Jána Palárika s prímasom Scítovským; Tretí útok zvolenskej stolice proti slovenským gymnáziám. Už názvy tém naznačujú ťažisko Čulenovho historického záujmu: slovenské politické a kultúrne dejiny druhej polovice 19. storočia so zameraním na národnostnú otázku, maďarizáciu, stredné slovenské školstvo. Medzi prednáškami nájdeme aj profily slovenských národovcov, ktoré aj neskôr tvorili dôležitú súčasť Čulenovej historickej publicistiky. Od roku 1929 začal opäť prispievať do *Slováka* príležitostnými historickými článkami, ale bolo mu dohovorené, že písať pre tlačový orgán HSĽS nie je celkom správne. Správcovi Matice slovenskej Jozefovi Škultétymu napísal: „*Raz som niečo uverejnil v ‚Slováku‘ (Slováci pri otvorení univerzity v Záhrebe)*“,

⁴ Vplyv rozhlasu každoročne exponenciálne stúpala a kým v roku 1928 bolo na Slovensku približne 20-tisíc koncesionárov, o dekádu neskôr v roku 1938 to už bolo takmer 120-tisíc, čo reálne znamenalo minimálne polmilión pravidelných poslucháčov.

⁵ ČULEN, Konštantín. Ešte jedna kapitola o slovenskom rozhlase. In *Slovák*, 22. 4. 1934, roč. 16, č. 92, s. 8.

⁶ ČULEN, Konštantín. Slováci pri otváraní záhrebskej univerzity. In *Slovák*, 22. 9. 1929, roč. 9, č. 216, s. 6-7.

*bolo mi však vytýkané, prečo vraj v „Slováku“? To údajne pôsobí zlým dojmom! Ak by Slovenské pohľady uverejnili podobné veci, veľmi vďačne by som písal pre Pohľady.“*⁷

V *Slovenských pohľadoch* vyšla v roku 1930 Čulenova úplne prvá štúdia o Bélovi Grünwaldovi,⁸ ktorú v roku 1931 doplnil v časopise *Kultúra* dvojdielnou štúdiou o jeho novinách *Svornosť*.⁹ Bol to priamočiary pokus prepracovať sa – cez maďaróna č. 1 a jeho noviny – k jadru maďarizačného mechanizmu, ktorý vyvrcholil zatvorením Matice a všetkých slovenských gymnázií. V polemickej štúdii Ján Palárik. *K otázke jeho hungarizmu*¹⁰ Čulen naopak obhajoval významného slovenského národovca pred obvineniami z maďarónstva, čím odpovedal na teórie českého historika profesora Alberta Pražáka. Už v týchto prvých textoch Čulen zaujal atraktívnym slohom a polemickými schopnosťami, ktorými bol neskôr povestný.

Roky slovenských nádejí a sklamaní, 1932

Takto by sa dala v hrubých obrysoch načrtnúť Čulenova cesta ku knižnému debutu, ktorým boli *Roky slovenských nádejí a sklamaní*¹¹ z roku 1932. Túto knihu vydalo Ústredie slovenského katolíckeho študentstva ako druhý zväzok *Edície slovenských katolíckych autorov*, ktorú viedol práve Čulen. Ilustroval maliar František Klikar.

V knihe, ktorá vznikla z rozhlasových prednášok, Čulen objasnil vznik, fungovanie a zánik oboch slovenských katolíckych gymnázií pred rokom 1918. Išlo o priekopnícke dielo, prvú komplexnejšiu prácu o slovenskom predprevratovom školstve. „*Bude to prvá reportážna práca zo slovenskej histórie. Kniha je spracovaná na základe dosiaľ neznámeho a nikdy neuverejneného archívneho materiálu,*“¹² sľuboval Čulen mesiac pred vydaním knihy, ktorej titul mal charakterizovať krátku, ale dramatickú existenciu slovenského školstva: „*Prvé a najväčšie sklamanie začína sa tam, kde bola naša najväčšia nádej, to jest v slovenskom školstve.*“¹³ Prácu tvorili 3 hlavné kapitoly: 1. Dve obdobia bystrického gymnázia (1852 – 1867). 2. Päť rokov znievskeho gymnázia (1869 – 1874). 3. Rok 1874, čierny rok slovenského kultúrneho života.

Kniha mala viacero cieľov. Vyplniť jedno z bielych miest národných dejín, upozorniť na často podceňovaný katolícky podiel v národnom rozvoji Slovákov a napokon prinavrátiť do slovenskej histórie bystrické gymnázium, ktoré sa prehliadalo a dodnes sa prehliada. Čulen ho pokladal za najväčší slovenský porevolučný výdobytok, za prvé slovenské gymnázium, jeho pedagógov za prvý profesorský zbor. Celkovo sa však snažil poukázať

⁷ Slovenská národná knižnica – Literárny archív, f. Jozef Škultéty, sign. č. 49 F 14, K. Čulen J. Škultétymu z 3. 11. 1929.

⁸ ČULEN, Konštantín. Béla Grünwald a Slováci. In *Slovenské pohľady*, roč. 46, 1930, č. 9, s. 616–623.

⁹ ČULEN, Konštantín. *Svornosť*. (K histórii Grünwaldizmu z roku 1873 a 1874). In *Kultúra*, roč. 3, 1931, č. 1, s. 27–33; roč. 3, č. 2, s. 116–122.

¹⁰ ČULEN, Konštantín. Ján Palárik. K otázke jeho hungarizmu. In *Kultúra*, roč. 3, 1931, č. 7–8, s. 537–546, roč. 3, č. 9, s. 643–651.

¹¹ ČULEN, Konštantín. *Roky slovenských nádejí a sklamaní, 1848–1875*. Bratislava : Ústredie slovenského katolíckeho študentstva, 1932, 427 s.

¹² Zpráva, ktorá žaluje. In *Slovák*, 22. 4. 1932, roč. 14, č. 92, s. 4.

¹³ ČULEN, Konštantín. *Roky slovenských nádejí a sklamaní, 1848–1875*, s. 18.

nielen na národný, ale aj na sociálny význam všetkých štyroch slovenských gymnázií. Považoval ich za príklad ideálnej konfesionalnej spolupráce, za jeden organický celok, ktorý spolu žil, spolu čelil útokom z rovnakých pozícií a spolu aj zanikol.

Útokom na gymnáziá venoval Čulen najrozsiahlejšiu tretiu kapitolu, v ktorej spracoval koordináciu politických, úradných a cirkevných postupov, cielene likvidujúcich slovenské školstvo. Za zmienku stoja Čulenove analýzy vyrábania verejnej mienky proti gymnáziám zo strany maďarskej (*Pester Loyd*, *Pesti Napló*) a maďarónskej (*Svornost'*) tlače. Rozobral ich metódy, stratégiu a propagandistické naratívy, ktorými útočili na gymnáziá a spolu s nimi aj na celý slovenský kultúrny život. Čulen ako novinár dokázal tento rozmer s citom zachytiť.

Kto Čulena poznal ako nekompromisného autonomistu a kritika českej personálnej politiky, toho mohla prekvapiť niekoľkostranová pasáž s pozitívnym hodnotením českých pedagógov na bystrickom gymnáziu počas jeho prvej éry (1852 – 1860).¹⁴ Jedna vec je, že kritika českého imperializmu nijako nevylučovala kladný postoj ku konštruktívnej česko-slovenskej kooperácii na kultúrnej úrovni. Čulen sledoval aj iné ciele. Necelý polrok po vydaní knihy napísal: „*Pred niekoľkými mesiacmi urobili sme s istým slovenským nakladateľstvom zaujímavý pokus. Rozposlali sme ním vydanú knihu, ktorú ináč slovenská kritika veľmi priaznivo prijala a v ktorej sa v mnohých kapitolách píše i o českej práci a to tak, že slovenská kritika vyzdvihla patričný odstavec; ale z 13. českých redakcií jediná jedna priniesla kritiku a jediná oznámila, že knihu dostala. Takéto skúsenosti majú skoro všetky slovenské nakladateľstvá, takže mnohé neposielajú ani reakčné exempláre českým časopisom.*“¹⁵ Čulen tu písal o svojej nedávno vydannej knihe, s ktorou plánoval uspieť na českom trhu, ale ani sympatickým spracovaním jedného príkladu česko-slovenskej spolupráce sa mu nepodarilo preraziť cez múr povestného českého nezáujmu o slovenskú literatúru. V reakcii na to Čulen na stránkach *Slováka* otvoril otázku nepomeru medzi slovenským záujmom o českú knihu a českým nezáujmom o slovenskú knihu, čím vyvolal diskusiu aj za riekou Moravou.

Slovenská kritika prijala knihu pozitívne. Vyzdvihovala najmä Čulenov atraktívny novinársky štýl, ktorý v kombinácii s vhodnou témou mal potenciál upútať pozornosť aj mladších ročníkov. Andrej Mráz v recenzii napísal: „*Popularizoval dejiny, ale táto povaha Čulenovej práce nijako neznamena mínus jeho diela ani stanoviska vedeckého a hoci by prísnejšia vedecká metóda miestami vyžadovala inakšie rozdelenie látky, širší záujem o veci odľahlejšie, ako i čiastočné zhustenie líčenia udalostí a menej citového zafarbenia a subjektívneho tónu, jednako, práve tieto vlastnosti uspôsobujú Čulenovu knihu, aby vykonala to, čo si autor vyličil.*“¹⁶ Ján E. Bor hodnotil knihu podobne pozitívne:

¹⁴ Napr. napísal: „O českých profesoroch treba priznať, že za celý čas účinkovania pre slovenčinu vykonali toľko, koľko sa len vykonať dalo. Českí profesori v týchto časoch prejavili kus slavianskej solidarity. Do ducha gymnázia vložili viac, než im predpisy určovali, ale hlavne po jazykovej stránke urobili slovenskej veci neoceniteľné služby.“ ČULEN, Konštantín. *Roky slovenských nádejí a sklamaní, 1848-1875*, s. 21.

¹⁵ Ako je to s tou slovenskou knihou v Čechách. In *Slovák*, 15. 9. 1932, roč. 14, č. 210, s. 4.

¹⁶ KONŠTANTÍN ČULEN: ROKY SLOVENSKÝCH NÁDEJÍ A SKLAMANÍ: recenzie. In *Slovenské pohľady*, roč. 48, 1932, č. 7-8, s. 520-521.

„Milo prekvapí čitateľov silný záujem, láska a obdiv Čulenov k minulosti. On sa k nej blíži úctivo, neaprioristicky, bez najmenších predsudkov a tendenčnosti skresľovať ju, prispôbovať nejakým osobným zreteľom, fikciám, chiméram. Usiluje o jej plné a správne pochopenie, výklad a kritiku, vyvierajúcu z danosti. Dobré vie, že historik musí vychádzať a operovať s danosťami, že musí vedieť správne čítať medzi faktami, udalosťami a riadkami.“¹⁷ Slová chvály pre Čulena našiel aj riaditeľ znievskeho gymnázia a historik František Hrušovský: „Jednotlivé kapitoly knihy prinášajú veľa nového a pre širšiu verejnosť aj úplne neznámeho materiálu. Kniha je napísaná živým, novinársky pôsobivým, ľahkým no pritom pekným a vážnym slohom, takže je prístupná každému a môže tak veľmi úspešne plniť svoje poslanie. Kniha aj ako vážny príspevok k dejinám slovenského školstva a pedagogiky nájde najmä v kruhoch profesorských priaznivého prijatia.“¹⁸ Na nedostatky knihy poukázal anonymný recenzent v časopise *Kultúra*: „Úsudky a závery autorove, opierajúce sa o materiál rozličného druhu a nerovnaké ceny, sú celkom alebo približne správne, alebo aspoň dobre mienené, často však nie dostatočne zdôvodnené, takže niektoré usúdenia pôsobia dojmom povrchnosti. Často zasa práve tam, kde by sa čakalo uvedenie konkrétnejších údajov, autor rozplýva sa v nejasných všeobecnostiach, ktorým ani zaostrený tón a určitá štylizácia nemôže dodať potrebnej váhy. Nedostatky tieto však nie sú početné a treba ich považovať iba za typické vlastnosti a následky žurnalistickej metódy, objavujúce sa najmä u autorov temperamentného založenia.“¹⁹ Ak by sme prijali úlohu kritikov tejto kritiky, poukázali by sme na nesúlad pojmov „často“ (2x) a „nie sú početné“.

Čulenova kniha ostala prvou a na dlhú dobu najkomplexnejšou analýzou bystrického gymnázia. „Konštantín Čulen vo svojej práci *Roky slovenských nádejí a sklamaní* podal doteraz najobsiahlejší opis jeho činnosti,“ písal ešte o polstoročie neskôr, v roku 1983, Oldrich Richter v úvode svojej knihy *Banskobystrické gymnázium*.²⁰ „Kladom tohto hodnotenia je úsilie chápať a charakterizovať činnosť profesorského zboru,“ chválil Richter a rýchlo doplnil aj Čulenovu chybu: „Čulen ostal len pri úzkom hodnotení školy z pozícií nemarxistického historika.“²¹ Ján Gallo z pozícií marxistického historika zase obvinil Čulena z toho, že svojou prácou vrhol na gymnáziá „tieň buržoázneho nacionalizmu“.²² V 30. rokoch by takéto exotické hodnotenia komunistických historikov vyvolávali rozpačité úsmevy. V slovenskej medzivojnovnej historiografii nebolo ani stopy po nejakých marxistických pozíciách, ak už len nerátame jeden nevydarený pokus komunistického nehistorika Laca Novomeského.²³

¹⁷ KOSORIN, Jozef (ed.). *Hnutie slovenského katolíckeho študentstva v 15. roku svojho trvania*. Trnava : F. Urbánek, 1933, s. 30.

¹⁸ (fh.). Konštantín Čulen: *Roky slovenských nádejí a sklamaní*: recenzia. In *Sborník Spolku profesorov Slovákov*, roč. 11, 1932, č. 9-10, s. 102-103.

¹⁹ Konštantín Čulen: *Roky slovenských nádejí a sklamaní*: recenzia. In *Kultúra*, roč. 4, 1932, č. 9, s. 683-687.

²⁰ RICHTER, Oldrich. *Banskobystrické gymnázium*. Martin : Osveta, 1983, s. 9.

²¹ Tamže.

²² GALLO, Ján. *Revúcke gymnázium (1862-1874)*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 10.

²³ NOVOMESKÝ, Ladislav. *Marx a slovenský národ*. Bratislava : DAV, 1933, 44 s.

Okrem pozitívneho ohlasu a dobrého predaja sa Čulenovi dostali aj významné ocenenia. Kniha získala *Cenu Matice slovenskej* a to najmä zásluhou českého historika Františka Votruba, ktorý ako člen komisie vyhlásil – hádam nielen pod dojemom pasáže o českých pedagógoch – že Čulenova kniha má väčšiu hodnotu ako zvyšných 8 nominovaných prác dokopy.²⁴

Významnejšie bolo ocenenie *Krajinskou literárnou cenou* – ľudovo nazývanou *Štefánikova cena* – slovenskou obdobou štátnych cien udeľovaných každoročne 28. októbra. V úvodnom ročníku 1933 komisia v zložení Milan Pišút, Andrej Mráz, František Votruba, Andrej Kostolný a Josef Vydra hodnotila diela z rokov 1930 – 1932. Ceny udelila: Jankovi Jesenskému za knihu *Po búrkach*, Milovi Urbanovi za román *Hmly na úsvite*, Jozefovi Cigerovi-Hronskému za román *Chlieb*, Konštantínovi Čulenovi za knihu *Roky slovenských nádejí a sklamaní* a Mikulášovi Galandovi za knižné ilustrácie. Historik Ludvík Kühn v reportáži k cenám a víťazom napísal: „*Oni sú nositeľmi prvej literárnej ceny Slovenskej zeme, sú teda po stránke umeleckej každý vo svojom obore v uplynulom trojročí prvými a to bude mať iste veľký morálny účinok nielen na ich ďalšiu tvorbu, ale aj na ostatných literárnych pracovníkov.*“²⁵ Čulenova kniha sa tak stala prvou ocenenou v kategórii *Literárna história*²⁶ a podobne ako ostatní ocenení dostal 5-tisíc korún, približne jeho polročný železničiarsky plat. Čulenovo päťročné „magisterské“ rozhlasové pôsobenie potiahnuté knižnou väzbou dostalo mimoriadne dobré vysvedčenie. Ak by sme ocenenia a posudky recenzentov poňali ako hodnotenia skúšajúcej komisie, Čulen by zrejme štátnicami prešiel s vyznamenaním.

Novinár a pedagóg, 1933

Už o rok uzrela svetlo sveta aj druhá Čulenova kniha *Novinár a pedagóg*,²⁷ ktorá vyšla ako nosná súčasť 1. ročníka *Sborníku Literárno vedeckého odboru Spolku Sv. Vojtecha 1933* a tiež ako separát v náklade 200 kusov. V životopisných náčtoch tu predstavil dvoch katolíckych kňazov a národovcov zo Záhoria – Jána Mallého Dusarova (novinár) a svojho slávneho predka Martina Čulena (pedagóg). Aj druhá kniha mala okrem dominantného národného rozmeru zdôrazniť aj podceňovaný podiel slovenských katolíkov na slovenskom národnom pohybe. Životopisné údaje Martina Čulena zbieral Konštantín spolu so svojím bratom od roku 1927. Napriek tomu Mallého životopisná črta, na ktorej pracoval necelý rok, mala dvojnásobný rozsah. Totiž, kým pozostalosť Martina Čulena zhabal maďarónsky dekan, ktorý nastúpil po jeho smrti, tak zásluhou správcu Spolku sv. Vojtecha Jána Pöstényiho sa Čulenovi dostala do rúk dovtedy úplne neznáma Mallého pozostalosť.

²⁴ VNUK, František. *Životopis Konštantína Čulena*, s. 55.

²⁵ Dr. Ludovít Kühn. Zemská cena Štefánikova. In *Slovenský denník*, 4. 5. 1933, roč. 16, č. 103, s. 2.

²⁶ V tejto kategórii v období 1. ČSR získali ocenenia – 1934: E. Stodola za knihu *Prelom*; 1935 – neudeľovalo sa; 1936: Štefan Janšák za knihu *Život Štefana Fajnora*; 1937: Andrej Mráz za knihu *Ján Kalinčiak*; 1938: Mikuláš Gacek za knihu *Sibírske zápisky*.

²⁷ ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg*. Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena. In *Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1933, 398 s.

Spojenie týchto dvoch osobností, ktoré sa v jednom období ocitli v opačných politických táboroch, Čulen vysvetľoval ich rovnakým poslaním: „*Pedagóg vplýva na mládež, formuje jej dušu a svetový názor; novinár len pokračuje v tejto práci vo zväčšených rozmeroch.*“²⁸ Obom osobnostiam pripisoval priekopnícky význam a vo svojich odboroch ich vnímal ako dôstojných nasledovníkov Ľudovíta Štúra. Osvojil si stanovisko historika Jaroslava Vlčeka, ktorého otec bol na bystrickom gymnáziu kolegom Martina Čulena a ktorý ho označil za druhého Štúra. „*On začal o celé desaťročie neskôr účinkovať, ale čo znamenal pre slovenskú mládež v rokoch štyridsiatych Štúr, to znamenal pre ňu v rokoch šesťdesiatych Martin Čulen,*“²⁹ písal Čulen a svojho menovca predstavil nielen ako zakladateľa slovenského katolíckeho školstva, ale aj ako horlivého národovca so silným sociálnym cítením.

Pozornosť laickej a odbornej verejnosti upútala viac životopisná črta Mallého, ktorého Čulen predstavil ako priekopníka drobnej ľudovýchovy, politického stratéga a najlepšieho slovenského novinára svojej doby, ktorý bol súčasťou reťaze novinárskych generácií Štúr – Mallý – Vajanský. Pasáž o Mallom zaujala nielen priekopníckym charakterom, ale aj konfrontačným tónom. Čulenove polemiky s tézami profesora Alberta Pražáka, ktorý Mallého podobne ako Palárika opakovane obviňoval zo zapredanectva a maďarónstva, tvorili najdynamickejšie pasáže v knihe. Okrem života Mallého tak odráža aj spoločenský a historický diskurz medzivojnového obdobia. Pražákov nepodložené tvrdenia, ktoré po ňom mechanicky a zrejme z nevedomosti zopakoval L. Kühn,³⁰ podnietili Čulena, aby ich podrobil kritickému rozboru. „*Je tu vážne nebezpečenstvo, že táto falošná a ničím nepotvrdená mienka o hungarizme Jána Mallého sa vžije a bude sa preberať z knihy do knihy a z generácie na generáciu, keď sa nepodvrátia hneď, v zárodku,*“ písal Čulen v predslove a priznal, že práca „*chce byť tak trocha rehabilitačným pokusom dra Jána Mallého, lebo poprevratové objavy postavili nám ho do tak nepriaznivého svetla, že Mallého z predprevratových čias a Mallého po prevrate vôbec nepoznávame.*“³¹ Na pozadí Mallého politickej činnosti priniesol Čulen obsiahly materiál o Novej škole slovenskej, tzv. prvej slovenskej opozícii, a o jej tlačovom orgáne *Slovenských novinách*, ktoré Mallý ideologicky viedol. Práve účasť v tomto hnutí, ktoré sa usilovalo o spravodlivé vyrovnanie s Maďarmi, tvorilo základ Mallého obžaloby. Čulen komplexne objasnil vznik Novej školy, jej krátku činnosť (fungovala v rokoch 1868 – 1875), politický vývoj, konflikty so Starou školou, vnútorné rozpory a napokon jej zánik. Jeho neutrálne, až ľahko obhajujúce hodnotenia Novej školy pritom zaujímavo kontrastujú s tým, ako negatívne ju hodnotil vo svojej prvej knihe, iba rok predtým.³² Svoje názory zrejme korigoval pod dojmom bližšieho preskúmania Mallého politiky a najmä v záujme jeho efektívnejšej obrany pred

²⁸ Tamže, úvodom.

²⁹ Tamže, s. 349-350.

³⁰ KÜHN, Ludvík. *Buditelia v župe bratislavskej*. Bratislava : Župný výbor, 1928, s. 123-124.

³¹ ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg*, úvodom.

³² Čulen si napríklad priamo protirečil v otázke opodstatnenosti vzniku Novej školy. V prvej knihe (s. 105) písal: „V politickom ovzduší nestalo sa nič takého, čo by vyžadovalo vznik novej slovenskej politickej strany.“ V druhej knihe (s. 175) presne naopak: „Niet pochyby o tom, že tu muselo byť vnútorné vrenie, lebo

obvineniami z hungarizmu. Tak či onak, približne 70-stranová látka so všetkými svojimi chybami – typickými pre priekopnícke práce – bola vôbec prvým uceleným materiálom o Novej škole slovenskej.

Recenzenti sa viac-menej zhodli na prínosoch, ale aj slabinách knihy. V dvornej *Kultúre* víтали Čulenovu záslužnú prácu v odkrývaní neznámych alebo zaznávaných katolíckych národovcov. Štefan Zlatoš však Čulenovi vytkol necitovanie zdrojov: „Škoda, že nedbá o presne vedeckú metódu spracovania látky z rozličných prameňov pozbieranej a iste – ako dúfame – i spoľahlivo podanej. No, rozhodne imponoval by viac, keby strany jeho pojednania pod uviedli aspoň len prameň, o ktorý patričné tvrdenie oprieť možno (...) Práve takáto akribia sa priamo žiada pri diele, ktoré prináša také nové a prekvapujúce tvrdenia (...) Takto pri všetkej vzácnosti opisov a pri našej radosti mieša sa i rušivý pocit z tohto zrejme nedostatku.“³³

Knihá *Novinár a pedagóg* bola impulzom pre Jána V. Ormisa, tiež potomka významného pedagóga Samuela Ormisa, ktorý pôsobil na revúckom slovenskom gymnáziu. Okrem dvoch recenzií napísal štúdiu o lídrovi Novej školy Jánovi Bobulovi,³⁴ ktorou odpovedal (v niečom súhlasne, v inom nesúhlasne) na Čulenove pasáže o Bobulovi. Podľa Ormisa bola celá kniha viac „do šírky a menej do hĺbky idúcou reportážou“³⁵ a kritizoval niektoré aspekty Čulenovho štýlu: „Z metodickej stránky autor v pomere k predošlej knihe nepokročil (...) Necituje obyčajne pramene, často príliš voľne, završuje zrejme chybné štylizuje svoje tvrdenia, je dosť rozvláčnym, svoju prácu neberie ako historik, ale ako nadšený obdivovateľ opisovaných dvoch pracovníkov.“³⁶ Okrem výstižného pomenovania nedostatkov Ormis správne odhadol aj ich príčinu, ktorá spočívala v Čulenovom preferovaní tematickej kvantity nad dôkladným spracovaním užšieho tematického záberu. Čulen zvolil skôr povrchnejšie načrtávanie činnosti všestranného Mallého v jednotlivých oblastiach. Namiesto dôkladnej analýzy Mallého publicistiky sa obmedzil najmä na zdĺhavé parafrázy jeho názorov, čím vyvolal dojem rozvláčnosti textu. Zrejme podcenil aj skutočnosť, že písať populárne o udalostiach a osobnostiach sú dve rozličné veci a viaceré pasáže príliš precítil v úlohe hovorcu oboch osobností.

Uznanie recenzentov si vyslúžili pasáže o Novej škole a *Slovenských novinách*: „Nikto ešte z našich kultúrnych a politických historikov nespracoval dejiny novej školy tak obširne ako K. Čulen,“³⁷ ocenil Andrej Mráz. Rešpekt si získal najmä precíznou argumentačnou obhajobou národnej cti Jána Mallého. „Mallého čistý štít zostáva navždy nepoškvrnený. Čulen definitívne rehabilitoval Mallého. Niet historika, ktorý by mohol zvrátiť presvedčivé a bohatým materiálom podložené triezve tvrdenia a úsudky

bez tohto nebol by mohol nikto založiť novú politickú stranu a nebol by mohol do nej získať významných slovenských národovcov.“

³³ Dr. Z. Sborník literárno vedeckého Odboru SSV: recenzie. In *Kultúra*, roč. 6, 1933, č. 7. 1933, s. 639-640.

³⁴ ORMIS, Ján V. Ján Bobula. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. 11-12, 1933-1934, č. 1-8, s. 151-168.

³⁵ Konštantín Čulen: *Novinár a pedagóg*: recenzie. In *Cirkevné listy*, roč. 48, 1934, č. 4, s. 94-95.

³⁶ ORMIS, Ján V. Konštantín Čulen: *Novinár a pedagóg*: recenzie. In *Prúdy*, roč. 18, 1934, č. 2, s. 102-104.

³⁷ SBORNÍK LITERÁRNO-VEDECKÉHO ODBORU SSV. Ročník 1: recenzie. In *Slovenské pohľady*, roč. 49, 1933, č. 7-8, s. 506-507.

Čulenove, “³⁸ napísal Rudolf Jaroušek. „*Môžeme povedať, Čulen definitívne obrátil národnú bezúhonnosť Mallého a ukázal jeho pracovnú vytrvalosť, záujem o slovenské veci, novinársku zbehosť, organizačný dar a iné vynikajúce vlastnosti,*“³⁹ napísal Mráz a Ormis súhlasil: „*Osobu Mallého obhájil pred podozrením z maďaronstva, za ktoré mal byť údajne odmenený na cirkevnom poli. Toto je nesporne najväčšie plus jeho knihy.*“⁴⁰

Základný cieľ svojej knihy Čulen mohol považovať za splnený. Po Pražákovom odchode zo Slovenska v roku 1932 a po presvedčivých obranných spisoch nemali tézy o Mallého a Palárikovom hungarizme nárok na ďalšie prežitie. K týmto čechoslovakisticky motivovaným obvineniam sa už nikdy potom neprihlásil žiaden historik, bez ohľadu na ideologickú príslušnosť. Vychádzajúc z Čulenovej argumentácie, ich ako „*nespravodlivé a nepodložené*“ odmietol aj komunistický historik Fraňo Ruttkay, ktorý sa po Čulenovi najpodrobnejšie zaoberal Mallého životom: „*Ján Mallý bol skutočným slovenským vlastencom a nikdy nepodporoval pomadžarčovanie svojich rodákov, ani nezrádzal slovenské nacionálne hnutie.*“⁴¹

Cesta k našej Bratislave, 1934

Túto útlu, 62-stranovú brožúrku vydala Slovenská odbočka národnej rady československej. Spolu s *Pamätným spisom*⁴² a knihou Ovidia Fausta⁴³ bola Čulenova brožúra jednou z troch jubilejných publikácií, ktoré vyšli pri príležitosti 15. výročia príchodu československej vlády do Bratislavy. Čulen vo fragmentoch načrtol slovenské kultúrne a politické pohyby v Bratislave od čias Bernoláka, ale najmä od Štúra. Cieľ knihy bol jasný: „*Dokázať, že Bratislava nebola vždy maďarské mesto, ba práve opačne, že v Bratislave sa konali veľké slovenské veci.*“⁴⁴

³⁸ JAROUŠEK, Rudolf. Sborník Literárno-vedeckého odboru. Ročník 1: recenzie. In *Slovenský učiteľ*, roč. 14, 1933, č. 1, s. 62-63.

³⁹ SBORNÍK LITERÁRNO-VEDECKÉHO ODBORU SSV. Ročník 1: recenzie. In *Slovenské pohľady*, roč. 49, 1933, č. 7-8, s. 506-507.

⁴⁰ Konštantín Čulen: Novinár a pedagóg: recenzia. In *Cirkevné listy*, roč. 48, 1934, č. 4, s. 94-95.

⁴¹ RUTTKAY FRAŇO. Ján Mallý Dusarov – Prvý teoretik slovenského novinárstva. In *Otázky žurnalistiky*, roč. 10, 1966, č. 10, s. 145-180. V úvode štúdie si komunistický historik splnil povinnú jazdu a vyhranil sa voči „ľudáckemu publicistovi“ Konštantínovi Čulenovi, ktorý „nachádza na Mallom len samé pozitívne vlastnosti“. Pozitívne posudky Mallého boli pritom u oboch historikov veľmi podobné s výnimkou hodnotenia spolupráce Novej školy s „maďarskou liberálnou buržoáziou“. Ruttkay doslova prepísal niektoré Čulenove tvrdenia. Napr. Čulen: „Ján Mallý okrem toho je akýmsi spojovacím mostom medzi novinárskou generáciou Ľudovíta Štúra a Svetozára Hurbana Vajanského“. Ruttkay: „Ján Mallý sa stal akýmsi spojovacím článkom medzi generáciou Ľudovíta Štúra a generáciou Svetozára Hurbana Vajanského, Jozefa Škultétyho a Ambra Pietra v slovenskom novinárstve.“ Ruttkayova kritika má iný pôvod a síce v Čulenovom údajnom „vyzdvihovaní klerikálnych črt v živote Jána Mallého“. Vzhľadom na knazský stav Mallého by táto námietka znela čudne, aj keby bola pravdivá.

⁴² *Pamätný spis na oslavu 15. výročia príchodu československej vlády do Bratislavy*. Bratislava: Nákladom mesta Bratislava, 1934, 198 s. + obrazová príloha 45 s.

⁴³ FAUST, Ovidius. *Československé udalosti rokov 1848-1849 v zrkadle bratislavskej súdobej tlače*. Bratislava: Vedecké ústavy mesta Bratislavy, 1934, 39 s.

⁴⁴ Tri jubilejné publikácie. In *Rozvoj*, roč. 12, 1934, č. 7, s. 18.

Najväčšiu pozornosť venoval udalostiam z prevratových rokov 1918 – 1919: prebratie moci česko-slovenským politickým a vojenským aparátom, budovanie novej administratívy, prechod vlády do Bratislavy, ktorá sa stala hlavným slovenským mestom. Priblížil aj prekážky, s ktorými sa nová vláda musela vysporiadať, napr. odpor neslovenského obyvateľstva a cirkevnej vrchnosti, nápor maďarských boľševikov a štrajky.

Spolu s 15. výročím oslobodenia Bratislavy si kniha pripomínala aj 15. výročie vzniku Československa. Obsahovo bola zahrotená proti maďarskej revizionistickej propagande, ktorá pred európskou verejnosťou budovala obraz roku 1918, aby vyzeral ako krivda spáchaná na Maďaroch. Súčasťou toho bolo aj idylické vykresľovanie národnostných pomerov v starom Uhorsku. Čulen v knihe dokazoval, že politický prevrat nebol dielom náhody ani prehry v svetovej vojne, ale na prvom mieste bol logickým dôsledkom maďarskej šovinistickej národnostnej politiky: „*Cesta k slovenskej Bratislave vedie cez maďarskú politiku. Maďarská politika ju pripravovala celé desaťročia.*“⁴⁵ Bilancovanie pätnástich poprevratových rokov hovorilo podľa Čulena v prospech slovenskej Bratislavy, ale aj slovenskej kultúry.

Slovenské študentské tragédie, 1935

Štvrtou Čulenovou knihou boli dvojzväzkové *Slovenské študentské tragédie*, ktoré vyšli na jar 1935 v *Slovenskej lige* ako II. a III. zväzok edície *Poučné knihy Slovenskej ligy* redigovanej Jozefom Ciekerom.

Kniha mapuje storočie spolkových aktivít, ale najmä perzekúcií a vyhadzovania slovenských študentov z gymnázií za slovenské národné prejavy. Časové vymedzenie látky začína bratislavským pôsobením štúrovcov, teda 30. rokmi 19. storočia, pretože, „*kde bola kolíska nadšenia, samožertvy a práce za celok, tam musela byť i kolíska utrpenia. Tá bola v Bratislave nad Dunajom.*“⁴⁶ Študentské tragédie uzavrel rok 1918 na skalickom gymnáziu, ktoré Čulen práve v tom čase navštevoval a históriu predprevratového slovenského študentstva tak uzavrel vlastnými spomienkami. Touto knihou Čulen skompletizoval spracovanie slovenského školstva zo všetkých možných perspektív. V prvej knihe sa zameriaval na gymnáziá ako inštitúcie a profesorské zbory, v druhej na ich zakladateľa a teraz pridal pohľad aj zo študentskej perspektívy.

Plány knižného spracovania tejto témy boli staré takmer ako Čulen sám. Ján Cablk – jeden z bratislavských vyhodencov z roku 1885 – zorganizoval v roku 1910 schôdzu, vyhodencov“, zúčastnila sa na nej približne tretina žijúcich. Účastníci založili štipendium pre budúcich vyhodencov, na ktoré prispela Ľudová banka a jej riaditeľ Július Markovič. Iný bankár – Valér Kubány bol poverený zostavením *Sborníka vyhodencov*. Podľa štatistiky Jána Cablka bolo v rokoch 1857 – 1910 pre národné presvedčenie vyhodnených 122 študentov, z ktorých 102 ešte žije a 86 „*ostalo roduverných.*“⁴⁷ Nádejne rozbehnutá iniciatíva akosi zaspala a prebudila sa až v nových, československých

⁴⁵ ČULEN, Konštantín. *Cesta k našej Bratislave*. Bratislava : Slovenská odbočka Národnej Rady Čs, 1934, s. 61.

⁴⁶ ČULEN, Konštantín. *Slovenské študentské tragédie*. Bratislava : Slovenská liga, 1935. Zv. 1, s. 21.

⁴⁷ Vyhodenci. In *Prúdy*, roč. 2, 1910, č. 2, s. 80-83.

pomeroch. V roku 1928, na tradičných augustových slávnostiach v Martine, sa zišlo niekoľko bývalých vyhodencov v zostave: Otto Škrovina, Milan Ivanka, Ján Pöstényi a Jur Janoška a niekoľko ďalších.⁴⁸ Znovu sa uzniesli na zostavení zborníka, ktorý mal tentoraz zostaviť sám Cablk, vtedy už vysoký agrárnický funkcionár a de facto Hodžov pokladník. Až do roku 1932 sa opäť mohlo zdať, že iniciatíva znovu odpláva do stratena. Vtedy Čulenovi vyšiel knižný debut o katolíckych gymnáziách a v Cablkovi skrsla nádej, že jeho dávny námet možno konečne nájde svojho historika. Napriek ideologickým rozdielom kontaktoval Čulena, ktorému sa téma pozdávala a od augusta 1933 sa začala 1,5-ročná práca na knihe. Na začiatku výskumu Čulen vychádzal najmä z Cablkových starých štatistík a potom z dobových maďarských, slovenských a nemeckých novín, ktoré niektorým študentským kauzám venovali širokú publicitu. Čoskoro narazil na niekoľko problémov. Materiály boli roztratené alebo neúplné a tlač nezaznamenala všetky prípady. Mnohí vyhodenci si totiž takúto „slávu“ – najmä na stránkach slovenských novín – neželali, pretože by im ešte viac poškodila. Menej pochopiteľný bol postoj niektorých, ktorí ani v pomeroch 1. ČSR nemali záujem na knižnom spracovaní svojich osudov a nereagovali ani na opakované Čulenove listy. Ľudácko-agrárnická kooperácia sa však ukázala ako efektívna a Čulen sa mohol spoľahnúť na Cablkov pracovný elán a bohaté kontakty najmä z evanjelického prostredia. V predslove ho označil za de facto spoluautora: „*Vykonal veľký kus práce a on dal iniciatívu a podal pomocnú ruku k napísaniu tejto knihy. Veľmi ochotne pomáhal vyhľadávať materiál, upozorňoval na staré, zabudnuté prípady a najmä pomáhal mi nadviazať styky so živými účastníkmi, ktorí na vlastnom tele pocítili účinky vylučovania.*“⁴⁹ Čulen nekonkretizoval, s ktorými osobnosťami sa stretol, ale medzi živými vyhodencami, ktorých príbehy spracoval, boli napr. evanjelický biskup Pavel Čobrda, katolícky biskup Jozef Čársky, senior Otto Škrovina, prezident Slovenskej krajiny Jozef Országh, básnik a viceprezident Slovenskej krajiny Janko Jesenský, správca Spolku sv. Vojtecha Ján Pöstényi, spisovatelia Pavel Socháň, Ján Čaják, Ferko Urbánek, z politikov Vavro Šrobár, Milan Ivanka, Ivan Markovič, Jozef Kačka, František Skyčák či bratia Kornel a Emil Stodolovci.

Úvod knihy patril Čulenovmu údernému predslovu. Čulen, ktorý bol spolu so Sidorom najúdernejším autonomistickým úvodníkom, si tento zvyk z novín preniesol aj do kníh a jeho úvodné slová patrili neraz medzi najsilnejšie pasáže. Knihy *Novinár a pedagóg* a *Slovenské študentské tragédie* sú v tomto smere dobrými príkladmi. Malo to aj praktický význam. Novinári, ktorí recenzovali knihy zaslané do redakcie, zvyčajne iba vlastnými slovami prerozprávali to, čo si prečítali v úvode alebo v závere. Čulen vedel, že zásahmi vplyvných agrárnikov⁵⁰ sa bude o knihe referovať nielen v slovenskej, ale aj v českej tlači a do predslovu napísal všetko, o čom chcel, aby sa dozvedela širšia verejnosť.

⁴⁸ K dokončeniu národných slávností v Turč. Sv. Martine. In *Slovák*, roč. 10, 1928, č. 187, s. 3.

⁴⁹ ČULEN, Konštantín. *Slovenské študentské tragédie*. Zv. 1, s. 16.

⁵⁰ Čulen informoval Leopolda Mazáča o propagačnej akcii, ktorú plánoval Cablk: „Chce sa pokúsiť pomocou svojich známych vymôcť, aby kniha bola akýmsi úradným tlakom natisknutá všetkým knižniciam školským i obecným. Sľúbil, že v tejto veci veľmi ochotne pôjde za slovenskými ministrami i za krajinským prezidentom a všade, kde sa dá niečo urobiť (...) V tejto veci pôjde ochotne i do Prahy a tiež vraj i v agrárnej strane /

Ako hlavný cieľ knihy uviedol: „*Ukázať mládeži pravý stav slovenského predprevratového života, ukázať i na slovenskú študentskú tradíciu. Lebo hovorí sa často, že slovenskej študentskej tradície niet. Ale veru ju máme. Je síce smutná, i krvavá, ale je slávna, lebo desiatky mladých študentov obetovalo svojmu slovenskému presvedčeniu všetko, čo malo.*“⁵¹ Hlavný redaktor stredoškolského časopisu *Rozvoj* tieto riadky adresoval slovenským študentom, ale tiež smerom k typickému českému pohľadu, podľa ktorého Slováci nemali žiadne školstvo a českí pedagógovia v roku 1918 priniesli na Slovensko civilizáciu. Protimaďarsky ladený predslov však Čulen nasmeroval primárne proti zaktivizovanej maďarskej revizionistickej propagande. Obsah knihy mal slúžiť ako dôkazný materiál na podvrátenie tejto propagandy, ale aj na vzdelanie národa: „*Neinformovaný cudzinec azda uverí, ale nesmie uveriť člen nášho národa.*“⁵² Sám Čulen neraz uveril, až keď mal v rukách školské zápisnice a korešpondenciu: „*Keby som nebol mal tento originálny maďarský materiál, azda často by som nebol veril slovenským časopisom.*“⁵³ Systém vyhadzovania žiakov za „*protivlasteneckú činnosť*“, resp. „*panslávské poburovanie*“, teda za zakladanie slovenských spolkov alebo len za samotné uchovávanie slovenskej literatúry či za žiadosť o založenie slovenskej knižnice, označil za „*jednu z najstrašnejších obžalôb nemravného maďarizačného systému.*“⁵⁴ V knihe chýbali tabuľky a štatistiky, pretože Čulen ich nechcel uzatvárať, kým neboli kompletne. Oproti Cablkovým 122, predpokladal perzekúciu okolo 400 študentov, ktorých osudy by vyšli ešte minimálne na jeden knižný zväzok. K tretiemu dielu napokon nikdy nedošlo, ale oproti deviatim stranám, ktoré Botto v druhom zväzku *Slovákov*⁵⁵ venoval vyhodeneným študentom, bolo Čulenových takmer 500 strán mohutným progresom. Priekopnícky charakter knihy vidíme nielen v obsahovej, ale aj v metodической stránke: išlo o prvú slovenskú knihu postavenú dominantne na tzv. „oral history“ s takým vysokým počtom pamätníkov.

Čulenovi sa podaril aj iný zaujímavý a významný kusok. *Slovenské študentské tragédie* žili svojím vlastným národným príbehom. V činnosti a perzekúciách mladých nevinných ľudí sa v malom premietal celý slovenský národný príbeh, výstižne zachytený v Čulenovom slovnom spojení „*nádeje a sklamanie*“. Na tejto linke spočiatku prebiehali aj jednotlivé študentské osudy, ktoré sa však – ako história ukázala – neskončili vyhodnotením zo škôl ani zákazom doštudovať na území Uhorska (teda „*sklamaním*“), ale rozpadom Uhorska a na jeho troskách vznikom Československa. Čulen tento rozmer zdôraznil v predhovore a pripomínal ho potom aj jednotlivo: „*Mohli zostať nepomstené smutné tragédie nevinných slovenských študentov? Pomohlo to Uhorsku? Nepomohlo. Vychovali nám takto obzvlášť silnú generáciu a v dňoch, keď sa Uhorsko rozpadalo, bývalí vyhodenci rozbíjajú Uhorsko a skoro všetkých vidíme medzi tými, ktorí kládli základy nového*

je popredný agrárnik/ bude v tejto veci intervenovať.“ Slovenská národná knižnica – Literárny archív, f. Leopold Mazáč, sign. č. 180 C 3, K. Čulen L. Mazáčovi 31. 3. 1935.

⁵¹ Tamže, s. 10.

⁵² Tamže, s. 13.

⁵³ Tamže.

⁵⁴ Tamže.

⁵⁵ BOTTO, Július. *Slováci – vývin ich národného povedomia*. 3. vyd. Bratislava : Tatran, 1971, s. 327-335.

*československého štátu. Z vyhodencov mali sme prvého ministra pre Slovensko, máme prvého úradníka Slovenskej krajiny, katolíckeho i evanjelického biskupa, správcu najväčšej katolíckej organizácie, Spolku sv. Vojtecha a pod. Videli sme, že vyhodenci organizovali slovenský spolkový život v Amerike, Rovnianek kládol základy americko-slovenskému spolkovému životu a on zakladal prvé slovenské organizácie a časopisy v Amerike.*⁵⁶

Triumfálnou koncovkou a spravodlivou odplatou sa tento dokumentárny príbeh úplne vymykal klasickému žánru slovenskej ubolenosti. Svojím priebehom bol aj opakom Čulenovej prvej knihy. Tam nádejné budovanie slovenských gymnázií ukončil „čierny rok 1874“, tu študentské tragédie ukončil víťazný rok 1918. Po generáciách slovenských národovcov, umierajúcich s pocitom prehry, predstavil Čulen prvú slovenskú elitu, ktorá sa dožila slávneho víťazstva, vydláždeného stovkami osobných obetí. Praktickými príkladmi dokazoval, že nie perzekúcie dali bodku za študentskými národnými prejavmi, ale rozpad Uhorska dal bodku za perzekúciami, ktorých sa beztriestne celé desaťročia dopúšťali uhorské politické a cirkevné špičky. Hodnotenie slovenských dejín z novej, víťaznej perspektívy úplne prevrátilo pohľad aj na národné martýrstvo, ktoré zrazu nemuselo byť definitívnym vyústením každej slovenskej iniciatívy, ale len prechodnou stanicou, ktorá v konečnom dôsledku zvyšovala hodnotu a morálny obsah slovenského triumfu. Slovom, bola len súčasťou slovenského príbehu, zápletkou, ktorá príbeh urobila dobrodružnejším, ale nie jeho pointou, vyústením ani posledným slovom. Boli to cenné aktíva pre slovenské dejiny, ale aj pre Československo. Príkladov obetavej práce malo Slovensko mnoho, potrebovalo však víťazstvá na spôsob amerických happyendov, dodávajúcich jeho dejinám aj lesk slávy. Čulen ich v tejto knihe doručil niekoľko. Tento odkaz registrovali takmer všetci recenzenti, vrátane Čechov.

Treba pritom podotknúť, že v tridsiatych rokoch sa už na slovenskom knižnom trhu nachádzalo niekoľko memoárových publikácií, ktoré boli postavené na podobnom víťaznom páťose. Najmä tie, ktoré napísali aktívni politici (napr. Šrobár), boli poznačené silnou tendenciou autorov zveličovať svoje zásluhy. Robili tak v prospech politického profitu, ale v neprospech dokumentárnej hodnoty svojho diela. V politickom boji prevládala opačná tendencia: zmenšiť predprevratové zásluhy protivníka a zveličovať či dokonca vyfabrikovať jeho národné poklesky. Takto si všetci zúčastnení navzájom dourážali svoju skutočnú aj domnelú minulosť, ktorú pod vrstvami obvinení už ani nebolo vidno. Čulen, hoci autonomista a hlinkovec, prinášal do hry hodnotu nadstraníckeho prístupu. S rešpektom spracoval študentské osudy aj najtvrdších Čechoslovákov, ako boli Šrobár, Markovič či Ivanka, pričom s posledným menovaným viedol už roky predtým na stránkach tlače polemiky. Na knihe sa skutočne nedalo rozoznať, či ju písal autonomista, alebo Čechoslovák, katolík alebo evanjelik, ľudák alebo agrárnik. Jediné adjektívum, ktoré charakterizovalo tendenciu knihy bolo: slovenská. Faktom ostáva, že napr. Čulenova reportáž o „študentskej tragédii“ Vavra Šrobára mala väčšiu historickú hodnotu ako všetko, čo o sebe napísal Šrobár, nehovoriac o pamfletoch, ktoré napísal o druhých.

⁵⁶ ČULEN, Konštantín. *Slovenské študentské tragédie*. Zv. 1, s. 21.

Recenzenti vyzdvihovali najmä morálny rozmer knihy. Jozef Cieker v *Eláne* napísal: „*Slovenskí študenti nájdú v nej vzory krásne i zlé. Nájdú tých čestných a statočných mladíkov, ktorí vedeli trpieť. Nájdú však i bezcharakterníkov, ktorí za lepšie známky, za výhody, za pochvalu vedeli zrádzať svojich kamarátov. Preto Čulenova kniha má i svoj mravný a pedagogický význam.*“⁵⁷ Ján Mešťančík v *Slovenských pohľadoch* súhlasil: „*Medzi študentstvom splní dielo znamenite svoju úlohu. Kniha táto je i didakticky dôležitá pre svoje národné výchovné zacielenie.*“⁵⁸ *Slovenské národné noviny* ocenili Čulenovu chronologickú metódu, vďaka ktorej kniha pripomínala dramatický dokumentárny film: „*V tejto knihe ako v rušnom filme, sa striedajú udalosti skoro neuveriteľné. Nebolo v slovenskej literatúre ešte historickej práce, v ktorej by bola dokumentárnejšie nakreslená neuveriteľná surovosť maďarizácie, než ako je to v tejto knihe.*“⁵⁹ Pedantný Ormis zase v matičnom zborníku⁶⁰ upozornil na viacero menej známych, ale aj známejších prípadov, ktoré ušli Čulenovej pozornosti. Nesúhlasil so slovom, tragédie“ v názve knihy, lebo iba niekoľko študentov spáchalo samovraždu. Vyhodenie zo školy a zákaz doštudovať na celom území Uhorska nebola podľa Ormisa študentská tragédia, ale iba dráma. Cablkov politický vplyv zabezpečil knihe dobrú propagáciu a v spolupráci s Mazáčovým nakladateľstvom sa rozšírila aj za riekou Moravou. Dôkazom toho boli početné recenzie v českých časopisoch, ktoré samy o sebe znamenali pre slovenského autora úspech. Českí recenzenti zdôrazňovali fakt, že mnohí študenti po vyhodení zo slovenských ústavov odišli študovať do Prahy. Inak Čechov celkom šokovalo, čo si v Čulenovej knihe prečítali. Defilovali tam pred nimi mená slovenských kultúrnych a politických špičiek, ktoré poznali ako vysokopostavených vládnych Slovákov. O ich minulosti však teraz čítali prvýkrát. „*Vynoří se postupně snad všechna významnější jména slovenského literárního, politického a vůbec veřejného světa. Není mezi jeho příslušníky pomalu jediného muže, jenž by jako student nebyl býval vyslýchán a souzen pro podvrtné nezákonné a panslavské rejdy,*“⁶¹ písalo *České slovo* a *Lidové noviny* doplnili: „*Bratislava, Levoča, Kežmarok, Bánska Bystrica, Bánska Štiavnica, Prešov, Skalica, Trnava, Nitra, Ostrihom, Pešť – není snad pomalu na území dnešního Slovenska i mimo ně ve starých Uhrách města se střední nebo jinou školou, kde by se z těch studentských tragedií nebyla odehrála.*“⁶² *Národní listy* boli udivené nad „*nenávistí, přímo nepřičetné*“, „*mohla-li roku 1886 obviniti Vavro Šrobára, tehdy maturanta levočského gymnasia, že si dopisuje s ruským carem nebo mladého teologa pešťanského semináře Petra Rovnianka podezíráti z toho, že usiluje se vzkřísiť říši Svatoplukovu!!!*“⁶³ Niektoré inkvizičné kapitoly sa *Českému slovu* zdali také

⁵⁷ Dr. Jozef Cieker. Kniha o slovenských študentských tragédiách. In *Elán*, roč. 6, 1935, č. 1, s. 7-8.

⁵⁸ MEŠŤANČÍK, Ján. KONŠTANTÍN ČULEN: SLOVENSKÉ ŠTUDENTSKÉ TRAGÉDIE: recenzia. In *Slovenské pohľady*, roč. 52, 1936, č. 1, s. 49-50.

⁵⁹ Slovenská národná knižnica – Literárny archív, f. Ladislav Kiss Jánsky, sign. č. 251 K 10.

⁶⁰ ORMIS, Ján V. KONŠTANTÍN ČULEN: SLOVENSKÉ ŠTUDENTSKÉ TRAGÉDIE: recenzia. In *Sborník Matice slovenskej – história*, roč. 13, 1935, s. 315-319.

⁶¹ Slovenská národná knižnica – Literárny archív, f. Ladislav Kiss Jánsky, sign. č. 251 K 10.

⁶² Tamže.

⁶³ Tamže.

neuveriteľné, že ich označilo za ohromnú komédiu: „*Misto jakékoli tragedie máme pred sebou ohromnou komedii, jejíž napínavá, rozesmívající zábavnost se zvyšuje doslovným protokolárním uváděním ústních výsledků, vyšetřovacích otázek a odpovědí (...) Na to by měl přijít vtipný parodista a měl by příležitost vyvodit z Čulenových kapitol několik frašek, jež by potrhávali bránice.*“⁶⁴

Americkí Slováci

V roku 1935 už mohol Čulen pomaly sumarizovať. Mal za sebou deväť rokov práce, množstvo článkov, štúdií a štyri knižné jednotky. Vybudoval si reputáciu hlavného znalca matičného obdobia a v rokoch 1934 – 1935 sa stal členom historických odborov všetkých vtedajších kľúčových historických inštitúcií: Matice slovenskej, Spolku sv. Vojtecha a Slovenskej ligy. *Slovenskými študentskými tragédiami* – ktoré vyšli pred letom 1935 – na niekoľko rokov uzavrel knižnú produkciu z domácich dejín. Svoj záujem presunul na dejiny amerických Slovákov, ktoré sa rýchlo stali jeho vlajkovou loďou a poznávacou značkou.

Spomedzi národov v monarchii tvorili Slováci najväčšie percento vysťahovaleckej vlny, ktorá v poslednej pätine 19. storočia zachvátila Uhorsko. V 30. rokoch 20. storočia žilo v Amerike okolo trištvrté milióna obyvateľov slovenského pôvodu, tretina slovenského národa.⁶⁵ Jedným z hŕfu slovenských vysťahovalcov bol aj Čulenov otec, ktorý do Ameriky odišiel iba niekoľko dní po narodení Konštantína. V Pensylvánii pracoval ako podkúvač banských koní a angažoval sa v slovenských krajanských spolkoch a organizáciách. V septembri 1905 za ním pricestovala manželka spolu s 1,5-ročným Konštantínom a v Amerike zotrvali až do roku 1909. Čulenove prvé spomienky teda pochádzali z Ameriky a to predurčilo aj jeho vnútorný vzťah k tejto krajine.

Dejiny amerických Slovákov ho zaujímali od počiatkov vlastného historického samoštúdia. Literatúry bolo poskromne a čechoslovakistický režim aktívne maril kultúrnu spoluprácu medzi Slovákami doma a za morom. Americkí Slováci totiž v 90 % aj naďalej zotrúvali na svojom pôvodnom autonomistickom stanovisku a boli tak v permanentnom politickom konflikte s domácim centralistickým režimom. Ten ich z pozície moci jednoducho blokoval. Až kniha Karola Sidora *Slováci v zahraničnom odboji*⁶⁶ z roku 1929 znamenala prvý, ale na dlhú dobu aj posledný pokus o komplexné zhodnotenie zásluh amerických Slovákov na vzniku Československa. V roku 1929 mal aj Čulen prvú rozhlasovú prednášku z americko-slovenskej histórie na tému *Ako vznikli americko-slovenské noviny*. Impulz k prednáške dala pravdepodobne kniha *Zápisky za živa pochovaného*⁶⁷ z pera zakladateľa americko-slovenskej žurnalistiky Petra Víťazoslava Rovnianka, na ktorú Čulena upozornil redaktor *Slovenských pohľadov* Štefan Kréméry. Práve osobnosť Rovnianka vtiahla Čulena do dejín amerických Slovákov. O Rovniankovi napísal svoje prvé americko-slovenské texty a spracoval tiež jeho „*študentskú tragédiu*“.

⁶⁴ Tamže.

⁶⁵ ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike* I. Bratislava : Slovenská Liga, 1942, s. 48.

⁶⁶ SIDOR, Karol. *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava : vlastným nákladom, 1928, 264 s.

⁶⁷ ROVNIANEK, Peter. *Zápisky za živa pochovaného: Z môjho 25-ročného verejného účinkovania na národa roli dedičnej*. Vlastný náklad, 1924, 336 s.

Spomínaná rozhlasová prednáška bola na dlhú dobu jediným Čulenovým príspevkom k americko-slovenským dejinám. Sporadickú publicistiku o amerických Slovákoch rozbehol až od roku 1933. Drobnými recenziami a správami kultúrneho rázu zaplňal kultúrnu rubriku *Slovenského deníka*. Historické udalosti amerických Slovákov od roku 1934 postupne zapájal do svojej rubriky Historický kalendár v *Slovenskom deníku* a tiež do rozhlasových prednášok. Druhé vydanie Chrobákovej *Rukoväti*⁶⁸ doplnil Čulen heslami americko-slovenských spisovateľov a z pozície hlavného redaktora študentského časopisu *Rozvoj* nadviazal kontakt s krajaňskými študentskými organizáciami a skontaktoval ich aj s rozvojistami.

Tieto aktivity Čulenovi zaistili miestenku v matičnej delegácii, ktorá sa od začiatku roku 1935 pripravovala na niekoľkomesačnú cestu po slovenskej Amerike. Tvoriť ju mali pôvodne iba traja členovia: Jozef Cíger-Hronský ako predseda a potom Jozef Cincík a Karol Plicka. Čulen sa so žiadosťou o priradenie do delegácie prihlásil ako posledný a Hronský – reflektujúc jeho publicistický a rečnícky talent – ho prijal. K dovtedajšej publicistike pridal už aj komplexnejšie príspevky. V *Kultúre* publikoval profile Štefana Furdeka a Ignáca Gessaya, v *Slovenských pohľadoch* zverejnil bibliografiu slovenských novín v Amerike⁶⁹, ktorú predbežne tvorilo iba 90 novín a časopisov, hoci reálny predpoklad sa pohyboval okolo čísla 200. Táto práca vyšla aj ako separát.

V Amerike delegácia pobudla od decembra 1935 do júla 1936. Okrem prednáškovej činnosti bol Čulen akýmsi propagačným esom delegácie. Špeciálne sa zamerával na zber archívnych materiálov, literatúry a starých novín, základného to predpokladu pre seriózny výskum dejín Slovákov za morom. Vedúce osobnosti slovenského života v Amerike upozorňovali matičiarov, aby si v tomto smere nerobili veľké nádeje, pretože v Amerike mizne materiál mimoriadne rýchlo. Čulen v krajaňskej tlači spustil kampaň na záchranu archívnych materiálov, ktorá prinášala svoje ovocie. Niektoré redakcie a spolky darovali kompletne ročníky svojich časopisov. Po skončení prednášok sa obyčajní slovenskí robotníci a remeselníci hlásili delegácii slovami „niečo by sme mali“. Niekedy to „niečo“ znamenalo raritné literárne kúsky či celé ročníky novín, ktoré rok za rokom, číslo po čísle ukladali na poličku.

Po návrate domov Čulen zintenzívnil prácu na spracovaní dovezeného materiálu. Vychádzal zo základnej premisy: „*História amerických Slovákov tvorí nedeliteľnú časť slovenskej histórie*“,“⁷⁰ ktorou začínal takmer každý článok o amerických Slovákoch. V americkej časti slovenskej histórie videl silný potenciál priniesť slovenským dejinám to, čo im najviac chýbalo: úspechy a slávne víťazstvá. Obdobie od počiatkov americko-slovenského organizovaného života (polovica 80. rokov) až po podpísanie Pittsburskej dohody v roku 1918 bolo obdobím slovenského národného a kultúrneho rozmachu, ale tiež obdobím ostrých národných zrážok s americkými Maďarmi, z ktorých zakaždým

⁶⁸ CHROBÁK, Dobroslav. *Rukoväť dejín slovenskej literatúry*. Praha : L. Mazáč, 1936.

⁶⁹ ČULEN, Konštantín. Slovenské noviny v Amerike. In *Slovenské pohľady*, roč. 51, 1935, č. 8-9, s. 457-472.

⁷⁰ ČULEN, Konštantín. Americkí Slováci a náš národný život. In *Sborník Matice slovenskej – história*, roč. 14, 1936, s. 295-319.

odchádzali Slováci víťazne a Maďari s debaklom. V Amerike mali Slováci početnú prevahu proti Maďarom, ktorí sa navyše nemohli opierať o zaostalý nedemokratický režim, ako to bolo v Uhorsku. Šnúru slovenských národných víťazstiev zakončila víťazná bodka v podobe Pittsburskej dohody a vytvorením Československa. Víťazný charakter americko-slovenských dejín umožnil naplno vyniknúť Čulenovmu publicistickému talentu. Ako dokázal svojou vyostrenou štylistikou zvýrazniť domáce príkoria maďarizácie a národnostného útlaku, tak ešte lepšie vykreslil slovenskú zámorskú odplatu a triumfy amerických Slovákov nad Maďarmi. Kontrasty medzi dejinami Slovákov doma a za morom boli také, až sa neraz mohlo zdať, že Čulen píše o dvoch rôznych národoch v rámci dvoch rôznych publicistických disciplín.

Dejiny amerických Slovákov boli napísané na stránkach novín a kalendárov, neboli však kriticky zhodnotené a profesionálne spracované. Niekoľko iniciatív z radov amerických Slovákov išlo do stratena, iné nesplnili očakávania. Do druhej kategórie patrila napr. kniha *Americkí Slováci a vývin československej myšlienky v rokoch 1914 – 1918*,⁷¹ ktorú napísal signatár Pittsburskej dohody Milan Getting. Ten patril k menšine amerických Slovákov, ktorí sa hlásili k čechoslovakizmu a v dôsledku toho aj k tej menšine, ktorú nový štát obdaroval úradníckymi funkciami. V tomto duchu sa niesla aj jeho kniha. Čulen v recenzii skritizoval tendenčný tón knihy, najmä neprimerané nadhodnocovanie Gettingovho významu a významu početne bezvýznamného Slovenského sokola, ku ktorému patrila, ale tiež znevažovanie omnoho vplyvnejších skupín: „*Skoro by sa zdalo, že okrem toho, aby dokázal, koľko on vykonal, išlo mu ešte o to, dokázať, ako málo vykonala Slovenská liga.*“⁷² Reflektujúc takmer výlučne negatívne recenzie v krajanských časopisoch, Čulen sa nádejao, že hodnota knihy bude mať podobný charakter, ako mali Pražákove práce: „*Cena Gettingovej knihy je viacej v negatívnej ako v kladnej stránke. Možno teraz očakávať, že Gettingom znehodnotené osoby a spolky urobia to, čo už dávno bolo ich povinnosťou. Azda vydajú publikáciu novú, v ktorej spravodlivejšie a bez straníckej zaujatosti a zhodnotia históriu amerických Slovákov.*“⁷³ Bolo to skôr želanie, pretože Čulen sa neraz skepticky vyjadril k nádejam, že v slovenskej Amerike sa nájde osobnosť, ktorá nadstranícky zhodnotí dejiny amerických Slovákov. Zároveň túto prácu nemohol vykonať len tak niekto z vonku: „*Treba poznať i miestne pomery, i ľudí, aby sa vyznal v spletenine rozličných záujmov, ktorých bolo v minulosti dosť medzi americkými Slovákmí. (...) V záujme slovenskej veci by bolo, keby sa mohol vychovať európsky vzdelaný historik z mladej generácie americko-slovenskej. On by mal najvnútornejší vzťah k týmto veciam.*“⁷⁴ Taký však nebol ani len na obzore a do tejto roboty sa pustil Čulen, ktorý nebol ani nikým vychovaný, ani historik s formálnym vzdelaním, ale poslednú podmienku – najvnútornejší vzťah k americko-slovenským veciam – spĺňal do bodky.

⁷¹ GETTING, Milan. *Americkí Slováci a vývin československej myšlienky v rokoch 1914-1918*. Perth Amboy, NJ : Slovenská Telocvičná Jednota Sokol, 1933, 309 s.

⁷² ČULEN, K. AMERICKÍ SLOVÁCI A VÝVIN ČESKOSLOVENSKEJ MYŠLIENKY V ROKOCH 1914 – 1918: recenzia. In *Slovenské pohľady*, roč. 50, 1934, č. 11, s. 701-703.

⁷³ Tamže.

⁷⁴ ČULEN, Konštantín. Čo môže dať Amerika slovenskej histórii? In *Slovensko*, roč. 2, 1934 – 1935, s. 108-109.

Mal pred sebou dve základné úlohy: 1. spracovať históriu amerických Slovákov, 2. spracovať vplyv amerických Slovákov na domáci život a ich interakcie s domácim životom. Uvedomoval si, že to nie je práca pre jednotlivca, ale pre skupinu odborníkov, a preto otváral otázku vedeckého odboru pre zahraničných Slovákov pri Matici slovenskej. Znamenalo by to aj zmenu metodického prístupu: „*Doteraz každá práca stavala sa čisto len na citový pomer, teraz bude sa musieť postaviť i na pevný základ vedecký. Život amerických Slovákov môže byť prameňom zaujímavých vedeckých prác, jak z oboru sociológie, tak histórie, ale práve tak mnoho môže dať i slovenskej literatúre.*“⁷⁵

Americko-slovenské dejiny predstavovali výzvu a tie Čulen vyhľadával. Vytrvalosťou sebe vlastnou začal doslova zasypávať noviny a časopisy príspevkami o amerických Slovákoch a podarilo sa mu dostať na územia, kde pre autonomistov platilo vstup zakázaný. Priestor mu poskytl periodiká, do ktorých nikdy predtým neprispieval (napr. *Prúdy*), alebo prispieval len sporadicky (*Elán, Živena, Svoradov, Gaudeamus*). Čulenov plán integrácie americko-slovenských dejín do slovenskej histórie sa stretol s jednohlasnou podporou doma aj za morom. Zdalo sa, že uchopil tému s potenciálom spájať Slovákov na pozitívnom podklade, bez ohľadu na konfesiónalnu, ideologickú či politickú príslušnosť. Dovtedy sa jednotlivé politické tábory slovenské vedeli zhodnúť iba na negatívnej báze v odpore voči maďarskej revizionistickej propagande, ktorá hlásala myšlienku obnovy starého Uhorska.

Slováci v Amerike. Črty z kultúrnych dejín, 1938

K prvému knižnému výstupu z dejín amerických Slovákov sa Čulen odhodlal už v roku 1938 knihou *Slováci v Amerike. Črty z kultúrnych dejín*,⁷⁶ ktorú vydala Matica slovenská. Aj Čulenovmu knižnému americko-slovenskému debutu teda predchádzalo päť rokov historického výskumu a publicistickej aktivity.

Táto kniha sa neprávom nachádza v tieni Čulenovho dvojdielného monumentálneho diela *Dejiny Slovákov v Amerike* z roku 1942, hoci v mnohých aspektoch ho predbieha a to najmä v precíznosti spracovania textu. Knihu napísal na spôsob kultúrnej encyklopédie amerických Slovákov, čo predurčilo aj charakter textu, ktorého záber bol orientovaný viac na šírku, ale priniesol aj hĺbkové analýzy vybraných problémov. Zvolený encyklopedicko-reportážny mix knihy bol pomerne inovatívnym prístupom a v kontexte úplného deficitu literatúry na tomto poli predstavuje rozumne zvolený základný kameň novej historickej disciplíny – dejín amerických Slovákov. Knihu rozdelil na tri hlavy: 1. Americko-slovenské časopisy, 2. Slovenská literatúra v Amerike, 3. Školstvo a ľudovú výchovu.

Za zmienku stojí kvalitná analýza americko-slovenského novinárstva a jeho komparácia s domácim novinárstvom, ktorého dejinám venoval Čulen dlhodobú pozornosť. Rozšírená bibliografia novín a časopisov demonštrovala progres Čulenovho výskumu. Oproti prvému súpisu – z roku 1935 – pozostávajúceho z 90 jednotiek, tento

⁷⁵ ČULEN, Konštantín. Emigrantská literatúra americko-slovenská. In *Elán*, roč. 7, 1936, č. 4, s. 5-6.

⁷⁶ ČULEN, Konštantín. *Slováci v Amerike: Črty z kultúrnych dejín*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1938, 519 s.

nový tvorilo už 190 titulov s rozšíreným sprievodným textom. Na rovnakom princípe pokračoval aj v druhej kapitole o emigrantskej literatúre, ktorú porovnával s domácou literatúrou. Podelenú podľa žánrov priniesol jej bibliografický súpis vo forme drobných recenzií, akými zaplňal kultúrne rubriky domácej tlače. Správu o vydaní knihy priniesli viaceré noviny a časopisy, ale plnohodnotné kritické recenzie na priekopnícke dielo akosi neprichádzali. Jedine Čulenov dvorný recenzent Ormis sa podujal zhodnotiť knihu pojednávajúcu o téme, ktorej sa on nikdy nevenoval. Skritizoval takmer všetko: názov, formát, obsah knihy a tiež bibliografické postupy. O prvýkrát zverejnenej bibliografii novín s dvojnásobným počtom jednotiek nepochopiteľne napísal, že je to zoznam, *obširny, ale v podstate nie nový*.⁷⁷ Celkovo konštatoval: „*Kniha Konštantína Čulena sa dobre číta, ale náročnejšieho čitateľa nemôže uspokojiť, lebo voľne tvorené kapitoly sú síce nábehom na obraz americko-slovenskej kultúry, ale obraz nenahrádzajú. Oceňujeme síce dobrú snahu plodného autora, uznávame i priekopnícky význam jeho knihy, ale bezpodmienečne musíme požadovať inakšiu vyššiu úroveň.*“⁷⁸

Čulen bol so svojou prácou spokojný. Rozpracované mal ďalšie materiály a predpokladal, že v blízkej budúcnosti sa Slovensko dočká komplexného spracovania americko-slovenských dejín a tiež ich integrovanie do slovenskej histórie: „*O niekoľko málo rokov budeme mať pohromade kompletné dejiny amerických Slovákov. V každých budúcich slovenských dejinách bude ako nedeliteľná časť zaznamenaná aj história amerických Slovákov.*“⁷⁹

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Slovenská národná knižnica – Literárny archív, f. Jozef Škultéty.

Slovenská národná knižnica – Literárny archív, f. Leopold Mazáč.

Slovenská národná knižnica – Literárny archív, f. Ladislav Kiss Jánsky.

Noviny a časopisy

Cirkevné listy, 1934

České slovo, 1935

Elán, 1935, 1936

Lidové noviny, 1935

Národní listy, 1935

Rozvoj, 1934

Slovák, 1928, 1929, 1932 1934, 1938

⁷⁷ Dr. ORMIS, Ján V. KONŠTANTÍN ČULEN: *SLOVÁCI V AMERIKE. ČRTY Z KULTÚRNYCH DEJÍN: recenzie*. In *Slovenské pohľady*, roč. 54, 1938, č. 8-9, s. 502-504.

⁷⁸ Tamže.

⁷⁹ O americko-slovenských dejinách. In *Slovák*, 3. 7. 1938, roč. 20, č. 150, s. 4.

Slovenská obrana, 1939
Slovenské národné noviny, 1935
Slovensko, 1934 – 1935
Slovenský denník, 1932
Slovenský učiteľ, 1933

Publikované pramene

ČULEN, Konštantín. *Cesta k našej Bratislave*. Bratislava : Slovenská odbočka Národnej Rady Čs, 1934, 62 s.

ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike I*. Bratislava : Slovenská liga, 1942, 260 s.

ČULEN, Konštantín. *Roky slovenských nádejí a sklamaní, 1848-1875*. Bratislava : Ústredie slovenského katolíckeho študentstva, 1932, 427 s.

ČULEN, Konštantín. *Slováci v Amerike: Črty z kultúrnych dejín*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1938, 519 s.

ČULEN, Konštantín. *Slovenské študentské tragédie*. Bratislava : Slovenská liga, 1935, zv. I, zv. II, 285+221 s.

KOSORIN, JOZEF [ed.]. *Hnutie slovenského katolíckeho študentstva v 15. roku svojho trvania*. Trnava : F. Urbánek, 1933, 38 s. *Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1933, 475 s.

Odborné a literárne časopisy

Kultúra, 1931 – 1933
Sborník Matice slovenskej, 1933 – 1936
Sborník Spolku profesorov Slovákov, 1932
Slovenské pohľady, 1930, 1932 – 1936, 1938
Prúdy, 1910, 1934
Otázky žurnalistiky, 1966

Literatúra

BOTTO, Július. *Slováci – vývin ich národného povedomia*. 3. vyd. Bratislava : Tatran, 1971, 457 s.

CHROBÁK, Dobroslav. *Rukoväť dejín slovenskej literatúry*. Praha : L. Mazáč, 1936, 270 s. DREXLER, Vladimír. *Začiatky bratislavského rozhlasu*. Bratislava : Československý rozhlas, 1975, 276 s.

FAUST, Ovidius. *Československé udalosti rokov 1848-1849 v zrkadle bratislavskej súdobej tlače*. Bratislava : Vedecké ústavy mesta Bratislavy, 1934, 39 s.

GALLO, Ján. *Revúcke gymnázium (1862-1874)*. Bratislava : Obzor, 1969, 204 s.

GETTING, Milan. *Americkí Slováci a vývin československej myšlienky v rokoch 1914-1918*. Perth Amboy, NJ : Slovenská Telocvičná Jednota Sokol, 1933, 309 s.

KÜHN, Ludvík. *Buditelia v župe bratislavskej*. Bratislava : Župný výbor, 1928, 242 s.

RICHTER, Oldrich. *Banskobystrické gymnázium*. Martin : Osveta, 1983, 261 s.

ROVNIANEK, Peter. *Zapisky za živa pochovaného: Z môjho 25-ročného verejného účinkovania na národa roli dedičnej*. Vlastný náklad, 1924, 336 s.

SIDOR, Karol. *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava : vlastným nákladom, 1929, 264 s.

VNUK, František. *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland : Slovenský ústav, 1984, 242 s.

Mgr. Matúš Chrtiansky
absolvent histórie na Filozofickej fakulte
Univerzity Komenského v Bratislave
chrtiansky1403@gmail.com